

Άνθρωποι και Ανθρώπισσες: Βαδίζοντας (;) προς τη (γλωσσική) συμπερίληψη

Πολίτη Μαρία-Αγγελική
Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Το παρόν άρθρο συνιστά εκτεταμένη περίληψη της έρευνας που διεξήγαγα στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας με ομώνυμο τίτλο, εστιάζοντας στα αποτελέσματα που εξήχθησαν.¹ Πρόκειται για εγχείρημα συγχρονικής σκιαγράφησης των γλωσσικών στρατηγικών που παρατηρείται να εφευρίσκουν οι ομιλητές/ριες της ΚΝΕ (Κοινής Νέας Ελληνικής), με σκοπό την αποφυγή του γλωσσικού σεξισμού. Η έρευνα βασίζεται σε πραγματικά δεδομένα γραπτού λόγου (usage-based) από το διάστημα 2020-2024 ενώ η προσέγγιση της συγκεκριμένης γλωσσικής μεταβολής εν εξελίξει πραγματώνεται bottom-up, υπό το πρίσμα της ιστορικής κοινωνιογλωσσολογίας. Κεντρικό άξονα της μελέτης αποτελεί το κοινωνικό φύλο σε συνάρτηση με τη γλώσσα. Εκτός από τις ίδιες τις γλωσσικές χρήσεις που τίθενται υπό ενδελεχή παρατήρηση, εξετάζονται παράμετροι όπως το είδος της εκάστοτε πηγής, το κοινό στο οποίο απευθύνονται οι γράφοντες/ουσες, την ιδεολογία από την οποία αντλούν κλπ.

Λέξεις κλειδιά: κοινωνικό φύλο, (γλωσσικός) σεξισμός, συμπερίληψη, γλωσσική μεταβολή

1. Εισαγωγή - Θεωρητικό πλαίσιο

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά προσδιορισμού του ατόμου είναι το φύλο. Τα προβλήματα ξεκινούν όταν ο αυτοπροσδιορισμός - η προσωπική αντίληψη του κάθε ανθρώπου σχετικά με το φύλο του, διαφέρει από το πώς προσδιορίζεται βιολογικά και κατ' επέκταση κοινωνικά ως προς αυτό. Ανέκαθεν, γινόταν λόγος για τους ρόλους των δύο φύλων, μετέπειτα στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, για την ισότητα αυτών και ούτω καθεξής. Οι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν τον κόσμο βάσει του αντιθετικού ζεύγους των δύο φύλων, αρσενικό και θηλυκό, και οι

¹ ΠΜΣ: «Γλωσσολογία: Γλώσσα και Επικοινωνία», Πανεπιστήμιο Πατρών, 2022-2024

κοινωνίες πορεύονταν σύμφωνα με αυτήν την διάκριση και όποια στερεότυπα συνεπάγεται. Η διάκριση λόγω φύλου επαφίεται αμιγώς στα βιολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου, δηλαδή στη φυσιολογία του. Βλέπουμε, όμως, πως η δυαδική αυτή διάκριση δεν είναι απόλυτη, καθώς γεννιούνται άτομα με χαρακτηριστικά και από τα δύο φύλα (intersex). Συνεπώς, η ταυτότητα φύλου (gender identity) σε τέτοιες περιπτώσεις, αποκτά αποκλειστικά κοινωνική διάσταση. Το κοινωνικό φύλο (gender), παρ' όλα αυτά, αφορά όλα τα άτομα ανεξαιρέτως, είτε τυγχάνει να ταυτίζεται με το βιολογικό φύλο (sex) είτε όχι. Πρόκειται για κοινωνική κατασκευή, αφορά επιτρεπτές ή μη συμπεριφορές και διαμορφώνεται από επιρροές και ερεθίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Το κοινωνικό φύλο καθίσταται ρευστό και αποτελεί μέσο έκφρασης της αυτοδιάθεσης, της σεξουαλικότητας κλπ. του ατόμου (Jule, 2008: 4-8, Τσοκαλίδου, 1996:18).

Οι διακρίσεις και τα παγιωμένα στερεότυπα βάσει φύλου (gender bias) απηχώντας την ιεραρχία που ιστορικά προστάζει η πατριαρχία, δε θα ήταν δυνατόν να μην αφορούν τη γλώσσα ως αναπόσπαστο κομμάτι έκφρασης του ατόμου και των κοινωνιών (Τσοκαλίδου, 1996: 14, Jule, 2008: 16, Αρχάκης & Κονδύλη, 2011: 155-156, κ.ά.). Πρόκειται, δηλαδή, για το φαινόμενο του *γλωσσικού σεξισμού* (linguistic sexism) (Τσοκαλίδου, 1996: 16, 2001). Οι έμφυλες (σεξιστικές) διακρίσεις² αποτυπώνονται στις γλωσσικές αναπαραστάσεις και χρήσεις, διαιωνίζονται αλλά και περιορίζονται από αυτές. Έπειτα, με τη σειρά της, η γλώσσα επηρεάζει και διαμορφώνει τη σκέψη και τις ιδέες των ατόμων, οι οποίες εκ των πραγμάτων καθορίζουν τις κοινωνικές σχέσεις· βλέπουμε, δηλαδή, την «κοινωνική πράξη του λόγου» (Φραγκουδάκη, 1987: 27, Αρχάκης, 2020: 28-30, Αρχάκης & Κονδύλη, 2011: 44-45, 146, Τσοκαλίδου, 1996: 15-16, κ.ά.). Σημαντικό ρόλο στην έκφραση ή μη έμφυλων διακρίσεων διαδραματίζει το είδος της κάθε γλώσσας ως προς τη γραμματική της, δηλαδή η ύπαρξη ή μη γενών, αλλά και το πολιτικό και θρησκευτικό σύστημα της εκάστοτε κοινωνίας. Στην περίπτωση της ΚΝΕ, η σημασιολογική σχέση γραμματικού γένους και φύλου είναι άμεσης αλληλεξάρτησης, όταν αφορά σε πρόσωπα (Παυλίδου, Καπελλίδη & Καραφώτη, 2015: 463, 465)³.

² Αναλυτικότερα για τον όρο *σεξισμός*, βλ. Jule, 2008: 13, Τσοκαλίδου, 1996: 16, Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου, 2016: 23, κ.ά.

Για την κατηγοριοποίηση του σεξισμού σε αμφίθυμο (*ambivalent sexism*), όπως προτείνεται από Glick & Fiske (1996) και μεταφεμινιστικό (*post-feminist sexism*), βλ. Μαρμάνη (2020: 191).

³ Οι Kaufmann & Bohner (2014: 9) αναφέρουν την κατηγοριοποίηση που προτείνουν οι Stahlberg, Braun, Imen & Sczesny (2007) για τις γλώσσες βάσει του τρόπου εκπροσώπησης-αποτύπωσης του γένους στον λόγο σε γλώσσες γραμματικού γένους (ελληνικά, γερμανικά, ισπανικά κλπ), γλώσσες φυσικού γένους (σκανδιναβικές γλώσσες, αγγλικά κλπ) και γλώσσες που δεν κωδικοποιούν το γένος (τουρκικά, σουαχίλι κλπ) (βλ. επίσης Horvath, Merkel et al, 2016: 2).

Η σχέση, λοιπόν, κοινωνικού και γλωσσικού σεξισμού είναι σαφώς αμφίδρομη. Στο πλαίσιο αυτό, υιοθετείται η πρόσληψη του λόγου ως *discourse* από την παράδοση του Foucault, όπως εκφράστηκε υπό το πρίσμα του Fairclough, της επιτελεστικής προσέγγισης του Μοσχονά (2004:165-166, κ.ά.) κλπ., όταν γίνεται αναφορά σε σεξιστικό λόγο, φεμινιστικό λόγο, συντηρητικό λόγο κοκ. Οι λόγοι αντανακλούν και συνάμα διαμορφώνουν την πραγματικότητα σύμφωνα με τις αξιακές στάσεις από τις οποίες είναι φορτισμένοι (Αρχάκης, 2020: 28-30, Jule, 2008: 13). Η μεγαλύτερη απόδειξη της άνισης ορατότητας των φύλων στον λόγο, που αντανακλά ταυτόχρονα την κοινωνική πραγματικότητα, είναι η γενικευτική χρήση του αρσενικού «by default»⁴. Το γεγονός αυτό φανερώνει την κοινωνική παθογένεια ενώ παράλληλα επιφέρει καθαυτό αρνητικές συνέπειες. Ως άνθρωπος έχει εντυπωθεί στις νοητικές μας αναπαραστάσεις ο άνδρας⁵ και οι επιπτώσεις αυτού, σε ατομικό αλλά και κοινωνικό επίπεδο, διαχρονικά και συγχρονικά, είναι πολύπλευρες. Οι συμπεριληπτικοί γλωσσικοί τύποι που επιστρατεύονται για την αποφυγή γλωσσικού σεξισμού από τους/τις ομιλητές/ριες — όπως π.χ. στην ΚΝΕ η διπλοτυπία (π.χ. συνάδελφοι/ισσες), η χρήση «@» αντί καταληκτικού επιθήματος στα κλιτικά κατά τον γραπτό λόγο κοκ. — επιτυγχάνουν την ορατότητα του γυναικείου φύλου στον λόγο και κατ' επέκταση στην ίδια την κοινωνία. Συμβάλλουν, τέλος, στον περιορισμό των προκαταλήψεων αναφορικά με τα χαρακτηριστικά και τους ρόλους των φύλων (Horvath, Merkel et al, 2016: 2-3).

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στον *φεμινισμό*, καθώς με την εμφάνισή του τον 20ο αιώνα αλλά και τα μετέπειτα ρεύματα που αναδύθηκαν, άρχισαν να συντελούνται δραστικές αλλαγές σε όλο το φάσμα της ζωής των ανθρώπων, της διανοήσης, της κοινωνίας, της εργασίας κλπ. Όπως αναφέρεται στη Jule (2008: 8), το «The Oxford English Dictionary» ορίζει τον φεμινισμό ως *την πολιτική, πρακτική ή υπεράσπιση της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ισότητας των γυναικών*. Αντιτίθεται στην πατριαρχική θεώρηση των κοινωνιών, η οποία θέλει την εμπειρία του αρσενικού να ορίζει τον τρόπο ύπαρξης του ανθρώπου γενικότερα, τη γυναίκα να προσδιορίζεται από οποιαδήποτε σχέση της

⁴ Στη γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1978) δηλώνεται πως «Το αρσενικό γένος είναι γενικά το δυνατότερο προσωπικό γένος» (Τσοκαλίδου, 1996: 25-26). «By default» μεταφράζεται το αρσενικό φύλο στις νοητικές αναπαραστάσεις των ανθρώπων σε περικείμενο όπου δεν παρέχονται διευκρινίσεις για το φύλο (Siegling, Eskritt & Delaney, 2014: 496). Η Silveira (1980), ερευνώντας το φαινόμενο της άνισης απεικόνισης των φύλων στον λόγο, υποστήριξε πως λέξεις απροσδιόριστου φύλου, όπως «άτομο», «άνθρωποι» κλπ. τείνουν να νοούνται κατά κύριο λόγο ως άνδρες - αρσενικού φύλου άτομα (Kaufmann & Bohner, 2014: 12).

⁵ Βλ. Siegling, Eskritt & Delaney, 2014, για την άρρητη/έμμεση υποδήλωση του φύλου στον λόγο και τις νοητικές αναπαραστάσεις βάσει συγκεκριμένων γλωσσικών χρήσεων

με άτομα αρσενικού φύλου και τις σχέσεις να βασίζονται στην ισχύ που προκύπτει αυθαίρετα από το φύλο του ατόμου, δηλαδή το αρσενικό.

Όσον αφορά την κοινωνιογλωσσική μελέτη του φύλου που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο, εκτυλίσσεται υπό το πρίσμα της ιστορικής κοινωνιογλωσσολογίας και στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκε usage-based έρευνα, bottom-up. Στόχος ήταν να εξαχθούν συμπεράσματα για τη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα της KNE σε σχέση με τις γλωσσικές στρατηγικές που παρατηρείται να αναπτύσσουν οι ομιλητές/ριες προς αποφυγή σεξιστικών διακρίσεων. Το φαινόμενο παράλληλης χρήσης του αρσενικού και του θηλυκού γένους ή μόνο του ουδέτερου ως γενικευτικό κλπ. (αποκλίνουσες-μη standard χρήσεις) έναντι της standard επίσημης χρήσης της νόρμας, δηλαδή του αρσενικού ως γενικευτικό, μάς οδηγεί στην άποψη πως πρόκειται για μια *γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει*.

Καθώς η έννοια της *συμπερίληψης* διατρέχει όλο το παρόν κείμενο, κρίνω εξαιρετικά σημαντικό να τονίσω πως την υιοθετώ δηλώνοντας την ίση ορατότητα (στην προκειμένη, των φύλων) στην κοινωνία και τη γλώσσα και σε καμία περίπτωση, την αφομοίωση συγκεκριμένων «μειονοτικών» ομάδων από την κοινωνικά ισχυρότερη, τη συμμόρφωση στις επιταγές της εκάστοτε νόρμας ή την επιδίωξη κοινωνικοπολιτικής ομοιογένειας. Θεωρώ πως γόνιμο θα ήταν, να δίνεται κοινωνικά χώρος και βήμα σε οποιαδήποτε «διαφορετικότητα», να εκφράζεται άφοβα και να προβάλλεται· όχι να «λειαίνεται», να αποσιωπάται ή πόσο μάλλον να αφανίζεται.

2. Μεθοδολογία της έρευνας

Για τις ανάγκες της παρούσας usage-based μελέτης διεξήγαγα έρευνα bottom-up, αντλώντας δεδομένα γραπτού λόγου φυσικών ομιλητών/τριών της KNE από μη σταθμισμένο σώμα κειμένων μέσω διαδικτυακών πηγών. Το corpus αυτό, ουσιαστικά, χωρίζεται σε δύο τμήματα βάσει του τρόπου αναζήτησης και συλλογής των γλωσσικών χρήσεων. Στο πρώτο τμήμα, ανέγνωσα όλα τα κείμενα από τα οποία συνέλεξα τα δεδομένα μου, χειροκίνητα, εντοπίζοντας γλωσσικές χρήσεις που εξυπηρετούν τον σκοπό της έρευνάς μου. Η συγκρότηση του δεύτερου τμήματος του συνολικού corpus έγινε αναζητώντας συγκεκριμένους γλωσσικούς τύπους, όπως π.χ. τη λέξη «μεταναστά», στην πλατφόρμα του Facebook και διατρέχοντας, έπειτα, τα αποτελέσματα της εκάστοτε αναζήτησης με τη σειρά εμφάνισής τους. Επέλεξα να διερευνήσω φαινόμενα γενίκευσης, συμπερίληψης, εμφάνισης νέων λέξεων/τύπων δήλωσης ή μη του

φύλου κλπ. στην ΚΝΕ, σε παραδείγματα γραπτού λόγου εντός των ετών 2020-2024. Στόχος ήταν η παρακολούθηση της εξέλιξης φαινομένων γλωσσικού σεξισμού και αντίστοιχα αποτροπής του, έστω και σε επίπεδο βραχείας διαχρονίας και όχι συγχρονικά, ώστε να καταλήξω σε συγκριτικά συμπεράσματα.

Οι πηγές από τις οποίες άντλησα το υλικό που χρησιμοποιήθηκε και παρουσιάζεται στην παρούσα μελέτη είναι: οι ανακοινώσεις από την ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, η ιστοσελίδα «Alfavita.gr» με εκπαιδευτικό και κοινωνικο-πολιτικό περιεχόμενο, το τεύχος Μαρτίου-Απριλίου 2024 του ηλεκτρονικού περιοδικού του Πανεπιστημίου Πατρών, η ιστοσελίδα «kiouria.com» μιας πολιτικά και οργανωτικά αυτοτελούς φεμινιστικής και ΛΟΑΤΚΙ συλλογικότητας, η ηλεκτρονική φεμινιστική εφημερίδα «tomon.gr» και η σελίδα φεμινιστικής συλλογικότητας «Συνέλευση 8 Μάρτη» στο Facebook, αναρτήσεις τυχαίων χρηστών/ριών του Facebook, καθώς και σελίδες του Facebook με αντιρατσιστικό-αντισεξιστικό περιεχόμενο που εμφανίστηκαν τυχαία βάσει αναζήτησης συγκεκριμένων γλωσσικών τύπων.

Επέλεξα τις συγκεκριμένες πηγές ώστε να διερευνηθούν τυχόν διαφορές μεταξύ επίσημου και ανεπίσημου γραπτού λόγου σχετικά με την αποφυγή σεξιστικών διακρίσεων. Το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, για παράδειγμα, συνιστά άκρως ενδεικτικό παράδειγμα κρατικού φορέα που προωθεί τη χρήση της πρότυπης, επίσημης ΚΝΕ. Όσον αφορά την επιλογή του Πανεπιστημίου Πατρών, το σκεπτικό είναι αντίστοιχο με εκείνης του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων· μόνο που στην προκειμένη περίπτωση σκέφτηκα το ηλεκτρονικό πανεπιστημιακό περιοδικό ποικίλης ύλης, αντί των ανακοινώσεων στο επίσημο site του Πανεπιστημίου π.χ., επιδιώκοντας τον εντοπισμό πιθανών διαφοροποιήσεων στις γλωσσικές χρήσεις από την πρότυπη ΚΝΕ. Προσανατολίστηκα σε φορείς εκπαίδευσης, σκεπτόμενη πως εάν πρόκειται κάποιος κρατικός φορέας να ενσωματώνει στον λόγο του συμπεριληπτικές χρήσεις ή οποιαδήποτε αντίστοιχη γλωσσική «καινοτομία», θα συνδέεται με τον τομέα της εκπαίδευσης, λόγω της άμεσης συνάρτησης με τα γλωσσικά ζητήματα. Επίσης, σχετικά με τις σελίδες του Facebook που χρησιμοποιήθηκαν (εκτός από τα ατομικά προσωπικά προφίλ), το ηλεκτρονικό περιοδικό «tomon.gr» και το «kiouria.com», επιλέχθηκαν λόγω του αντιρατσιστικού-μη σεξιστικού περιεχομένου που προωθούν, θεωρώντας, όπως θα ήταν αναμενόμενο, ότι θα συναντήσω σε αυτά ως επί το πλείστον περισσότερες «μη standard» χρήσεις. Γενικότερος στόχος ήταν να καλυφθεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερο εύρος ειδών γραπτού λόγου (ανακοινώσεις, άρθρα κλπ.) στο πλαίσιο του εφικτού για μια διπλωματική

εργασία, ώστε να διερευνηθούν όσο το δυνατόν πιο σφαιρικά τα συγκεκριμένα γλωσσικά φαινόμενα.

Η συλλογή δεδομένων στο πρώτο τμήμα του corpus έγινε διατρέχοντας το κάθε κείμενο με χρονολογική σειρά, όπως ήταν αναρτημένα στο εκάστοτε site. Σταματούσα την αναζήτησή μου σε καθεμία από τις πηγές, όταν το πλήθος «standard» αλλά και «μη standard» αντίστοιχα, γλωσσικών χρήσεων, ήταν κατά την κρίση μου ικανοποιητικό για την μετέπειτα εξαγωγή βάσιμων συμπερασμάτων. Εντέλει, ο συνολικός αριθμός των περιόδων λόγου στις οποίες εντόπισα τις διερευνώμενες γλωσσικές χρήσεις ανάγεται σε 641, 422 πρότυπες και 219 μη πρότυπες. Σημαντικό στο σημείο αυτό είναι, να σημειώσω ότι όλες οι γλωσσικές χρήσεις που συνιστούν τα δεδομένα ανάλυσης της εργασίας μου, ελέγχθηκαν ώστε να αποτελούν, όντως, γενικευτικές χρήσεις· δεν απευθύνονται σε συγκεκριμένα πρόσωπα.

Σε δεύτερη φάση, ομαδοποίησα τα δεδομένα μου σε κατηγορίες, όπου ουσιαστικά συνιστούν διαφορετικές γλωσσικές στρατηγικές των ομιλητών/ριών κατά τη χρήση γενικεύσεων, σχετικά με τη δήλωση φύλου ή την αποφυγή της. Έπειτα, αρίθμησα και κατέταξα με χρονολογική σειρά τα tokens από κάθε περίοδο λόγου που συνέλεξα. Για την επιτυχή ανάλυση του συνόλου των δεδομένων, μετρήθηκαν οι γλωσσικές χρήσεις στην ολότητά τους (πρότυπες και μη) αλλά και ανά κατηγορία-στρατηγική γενίκευσης ώστε να μπορέσουν να γίνουν συγκρίσεις μεταξύ τους. Η ποικιλία χρήσεων που εμφανίζεται κατά το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα, ατομικά (*ενδοατομική ποικιλία*)⁶ αλλά και κοινωνικά, μάς επιτρέπει να κάνουμε λόγο για μια γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει.

3. Παρουσίαση δεδομένων

Οι γλωσσικές στρατηγικές γενίκευσης των ομιλητών/ριών που αναδεικνύονται μέσω των δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας είναι οι εξής: 1) Γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους by default (standard χρήση), 2) Δημιουργία νέων όρων/αντικατάσταση ήδη υπάρχοντων όρων με νέους, πιο στοχευμένους ως προς τον προσδιορισμό ή μη φύλου 3) Χρήση του θηλυκού γένους σε ουσιαστικά και αντωνυμίες που χρησιμοποιούνταν μόνο στο αρσενικό, 4) Χρήση «@» ως κατάληξη επιθέτων, αντωνυμιών κλπ. στον γραπτό λόγο, 5) Χρήση και των δύο/τριών γενών της ίδιας λέξης, 6) Δημιουργία/χρήση τύπου ουδέτερου γένους σε λέξεις που χρησιμοποιούνταν μόνο σε

⁶ Βλ. (Aitchison, 2005: 63-66)

αρσενικό και θηλυκό ως γενικευτικά, 7) Χρήση του θηλυκού τύπου ουσιαστικών, αντωνυμιών κλπ. ως γενικευτικό, 8) Χρήση ουσιαστικών ουδέτερου γένους, μη μαρκαρισμένων ως προς το βιολογικό φύλο.

Ενδεικτικά:

1) Γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους by default
(*standard χρήση*)

a. Οι υποψήφιοι θα λάβουν μήνυμα στη διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

b. Η υποβολή αιτήσεων μετεγγραφής για όσους επλήγησαν κατά τις πυρκαγιές.

c. Το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων ενημερώνει τους φοιτητές/κατοίκους της Περιφέρειας Αττικής και της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

2) Δημιουργία νέων όρων/αντικατάσταση ήδη υπαρχόντων γενικευτικών όρων με νέους, πιο στοχευμένους ως προς τον προσδιορισμό ή μη φύλου

a. παιδοθεσία

b. τεκνοθεσία

c. γυναικοκτονία

Εικόνα 1. Γλωσσικές στρατηγικές γενίκευσης

3) Χρήση του θηλυκού γένους σε ουσιαστικά και αντωνυμίες που χρησιμοποιούνταν μόνο στο αρσενικό

- a. μετανάστριες
- b. προσφύγισες
- c. πρυτάνισσα

4) Χρήση «@» ως κατάληξη επιθέτων, αντωνυμιών κλπ στον γραπτό λόγο

- a. Να γιατί βολεύει πολύ να λειτουργούν τα τμήματα με όλο και *περισσότερ@ συμβασιούχ@*.
- b. Αυτή η χώρα δε μας χωράει *όλ@*, αλλά τουλάχιστον να έχουμε το *έν@* το *άλλ@*.
- c. *Οι υπόλοιπ@ διδάσκοντες/ουσες* του Τμήματος δεν ξέρουνε πως ντρέπομαι.

Εικόνα 2. Γλωσσικές στρατηγικές γενίκευσης.

5) Χρήση και των δύο/τριών γενών της ίδιας λέξης

- a. Καλούνται *οι ενδιαφερόμενοι/ενδιαφερόμενες* να καταθέσουν σχετικά δικαιολογητικά.
- b. Δυνατότητα συμμετοχής έχουν *οι νέες και οι νέοι* ηλικίας 18 – 30 ετών
- c. Στέλνουμε την αλληλεγγύη μας σε *κάθε Παλαιστίνη και Παλαιστίνιο* που αντιστέκεται.

6) Δημιουργία/χρήση τύπου ουδέτερου γένους σε λέξεις που χρησιμοποιούνταν μόνο σε αρσενικό και θηλυκό ως γενικευτικά

- a. Είμαστε *τα εργαζόμενα φοιτητά*.
- b. Ο τύπος πνίγει *μεταναστά* στο Αιγαίο.
- c. Θα *σιχαθείτε το εαντό σας*.

Εικόνα 3. Γλωσσικές στρατηγικές γενίκευσης

7) Χρήση του θηλυκού τύπου ουσιαστικών, αντωνυμιών κλπ ως γενικευτικό

- a. Το να αγαπάς πρώτα πρώτα *την εαυτή σου* είναι η βάση για όλων των ειδών των εκφράσεων της αγάπης.
- b. Η νέα καθημερινότητα δεν κυλάει με το ίδιο τρόπο για *όλες*.
- c. Είστε *έτοιμες*;

Εικόνα 4. Γλωσσική στρατηγική γενίκευσης

- 8) Γενικευτική χρήση ουσιαστικών ουδέτερου γένους, μη μαρκαρισμένων ως προς το βιολογικό φύλο
- a. κοινωνικά αναγνωρισμένη ένωση δύο *προσώπων*
 - b. *Τα άτομα* κάνουν οικογένεια.
 - c. *Ήδη καταπιεσμένα υποκείμενα* αναγκάστηκαν να σηκώσουν και πάλι δυσανάλογο φορτίο.

Εικόνα 5. Γλωσσική στρατηγική γενίκευσης

Η συνολική κατανομή των χρήσεων που συγκεντρώθηκαν διαμορφώνεται ως εξής:

Πρότυπη χρήση (standard)	Συμπεριληπτική χρήση (μη standard)
422	219
Σύνολο: 641	

Πίνακας 1.

Εικόνα 6. Κατανομή standard και μη standard χρήσεων γενίκευσης

Η κατανομή των μη standard χρήσεων διαμορφώνεται ως εξής:

Μη standard χρήσεις

1) Απροσδιορίστου φύλου ουσιαστικά, π.χ. άτομο	72 (32,8%)
2) Διτλός/τριτλός τύπος, π.χ. όλοι/όλες/όλα	60 (27,4%)
3) Θηλυκό ως γενικευτικό, π.χ. όλες οι διαδηλώτριες	22 (10%)
4) Νέοι όροι, π.χ. γυναικοκτονία	7 (3,2%)
5) Ουδέτερο σε κατ' έξοχήν αρσενικά ουσιαστικά, αντωνυμίες κλπ, π.χ. το μεταναστό, τα εαυτά μας	25 (11,4%)
6) Θηλυκό σε σε κατ' έξοχήν αρσενικά ουσιαστικά, π.χ. διδακτόρισα	27 (12,3%)
7) Κατάληξη «@» σε ουσιαστικά, αντωνυμίες κλπ, π.χ. όλ@	6 (2,7%)
Σύνολο	219 (34,1%)

Πίνακας 2. Παρατίθενται οι κατηγορίες μη standard χρήσεων που προκύπτουν από τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν για την παρούσα εργασία. Το ποσοστό % που καταλαμβάνει η καθεμία, αφορά το σύνολο των μη standard χρήσεων. Οι μη standard χρήσεις ανήγουν σε 219, δηλαδή καταλαμβάνουν το 34,1% των συνολικών δεδομένων (πρότυπες και μη πρότυπες χρήσεις) (641).

Εικόνα 7. Κατανομή μη standard χρήσεων γενίκευσης

Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη standard χρήσεις</i>
84	17
Σύνολο: 101	
Πίνακας 3.	
Alfavita.gr	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη standard χρήσεις</i>
55	5
Σύνολο: 60	
Πίνακας 4.	
@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη standard χρήσεις</i>
146	17
Σύνολο: 163	
Πίνακας 5.	

Εικόνα 8. Κατανομή standard και μη standard χρήσεων γενίκευσης σε πηγές σχετικές με την εκπαίδευση

Παρατηρώντας συνολικά τα αποσπάσματα λόγου του corpus που συγκροτήθηκε (βλ. αναλυτικά ενότητα 2: Μεθοδολογία της έρευνας), αρχικά, διαπιστώνω πως το μεγαλύτερο ποσοστό αμιγώς standard γενικευτικών χρήσεων ή έστω συντηρητική χρήση διπλοτυπίας, εντοπίζεται στα κείμενα που προέρχονται από επίσημους φορείς.

Όσον αφορά τις ανακοινώσεις στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, αν και βλέπουμε να γίνεται χρήση διπλοτυπίας ήδη από το 2020, π.χ. να συγχαρούμε όλους και όλες τους μαθητές/τριες, τους/τις εκπαιδευτικούς, δεν παρουσιάζει συστηματικότητα. Η standard γενικευτική χρήση του αρσενικού φαίνεται να κυριαρχεί, π.χ. διευκρινίσεις σχετικά με την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση παραίτησης αναπληρωτών εκπαιδευτικών για ανακήρυξή τους ως υποψήφιων ευρωβουλευτών. Η συνειδητοποίηση αυτή δεν μας κάνει ιδιαίτερη εντύπωση· αντιθέτως, θα έλεγα πως ήταν κάτι αναμενόμενο, διότι εάν οι γενικευτικές χρήσεις που ορίζονται στην παρούσα έρευνα ως «μη standard» είχαν ήδη

υιοθετηθεί και από τον επίσημο κρατικό λόγο (και πόσο μάλλον στη γραπτή του μορφή), δε θα επρόκειτο για γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει αλλά για μια μεταβολή που έχει ήδη συντελεστεί και εδραιωθεί στην ΚΝΕ.

Kiouria.com	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη Standard χρήσεις</i>
31	56
Σύνολο: 87	
Πίνακας 6.	
tomov.gr	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη Standard χρήσεις</i>
51	16
Σύνολο: 67	
Πίνακας 7.	
Συνέλευση 8 Μάρτη	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη Standard χρήσεις</i>
39	61
Σύνολο: 100	
Πίνακας 8.	
Δημοσιεύσεις χρηστών/ριών του Facebook	
<i>Standard χρήσεις</i>	<i>Μη Standard χρήσεις</i>
16	47
Σύνολο: 63	
Πίνακας 9.	

Εικόνα 9. Κατανομή standard και μη standard χρήσεων γενίκευσης σε πηγές αντιρατσιστικής ιδεολογίας

Από την άλλη, οι αρθρογράφοι/ισσες του «kiougia.com», αντλώντας από αντιρατσιστική, φεμινιστική ιδεολογία, επιλέγουν συμπεριληπτικές γλωσσικές χρήσεις σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα καθ' όλη τη διάρκεια της πενταετίας που εξετάζεται, π.χ. *Μπορεί η καθεμία, το καθένα και ο καθένας να παντρευτεί και να κάνει οικογένεια;* ή *ήδη τα καταπιεζόμενα υποκείμενα αναγκάστηκαν και πάλι να σηκώσουν δυσανάλογο φορτίο*. Συνεχίζοντας, η εικόνα από τα δεδομένα του «tomon.gr», δεν είναι τόσο ξεκάθαρη ως προς τις γενικευτικές χρήσεις. Φαίνεται, σαφώς, η τάση προς συμπεριληπτικές γλωσσικές επιλογές, όπως π.χ. *εφιάλτης για τις περισσότερες και περισσότερους από εμάς* ή *αυτή η χώρα δε μας χωράει όλ@*, αλλά τουλάχιστον να έχουμε το *έν@ το άλλ@*, παράλληλα, όμως, γίνεται διακριτή η δυσκολία συστηματικής τήρησης της ίδιας φιλοσοφίας από παραδείγματα όπως: *Είναι μία από τους Έλληνες νοσηλευτές και νοσηλεύτριες* ή *Ο κάθε ένας μένει σε δικό του μικρό διαμερισματάκι* μόνος ή μαζί με τον/ την σύντροφό του με έπιπλα που έχει φέρει από το σπίτι του.

Αυτή η «σύγχυση» σχετικά με τη συμφωνία ουσιαστικών και των προσδιορισμών τους, κατά την προσπάθεια δήλωσης δύο/τριών γενών στο πλαίσιο συμπεριληπτικού λόγου, συνιστά συχνό φαινόμενο και είναι κάτι που δύναται να εξηγηθεί, όταν μια γλωσσική μεταβολή βρίσκεται εν εξελίξει. Όπως ανέφερα και σε προηγούμενη ενότητα, η μακρόχρονη ύπαρξη ποικιλίας, τόσο κοινωνικά όσο και ενδοατομικά, κατά τη χρήση ανταγωνιστικών γλωσσικών τύπων/στρατηγικών, καθίσταται προϋπόθεση προκειμένου να συντελεστεί η εκάστοτε γλωσσική μεταβολή. Επιπλέον, η προτίμηση, άρα κατ' επέκταση η συχνότητα, ενός γλωσσικού τύπου έναντι άλλου/άλλων οδηγεί σε συστηματικότητα κι έτσι σε καθιέρωσή του. Όσον αφορά τη «Συνέλευση 8 Μάρτη», προφίλ φεμινιστικής συλλογικότητας στο Facebook, γίνεται εμφανής η προτίμηση των συντακτών/ριών των δημοσιεύσεων σε συμπεριληπτικούς γλωσσικούς τύπους, π.χ. *γονεϊκότητα για όλες/όλους/όλα, μείνετε συντονισμένες*, κ.ά. Η εικόνα που προκύπτει από τις πηγές άντλησης δεδομένων της έρευνάς μου με φεμινιστικό - αντιρατσιστικό - lgbtq+ friendly ιδεολογικό υπόβαθρο σε σχέση με τα είδη των γενικευτικών χρήσεων που προτιμούν, είναι επίσης αναμενομένη. Αυτό συμβαίνει, διότι οι γλωσσικές στρατηγικές μη σεξιστικών γενικεύσεων προέρχονται από τις αντίστοιχες κοινωνικές ομάδες υπέρ των οποίων μάχονται οι συντάκτες/ριες στις πηγές αυτές. Καθοριστικό ρόλο στο συγγραφικό χαρακτήρα που υιοθετεί το κάθε site, blog κλπ., διαδραματίζει και το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται ή επιδιώκει να κερδίσει. Πέραν του περιεχομένου, οι γλωσσικές επιλογές συνιστούν κοινό κώδικα μεταξύ συντάκτη/ριας και αναγνωστικού κοινού, συνεπώς, εκούσια ή μη, καθίστανται δηλωτικές ιδεολογίας και κοινωνικοπολιτικής στάσης του/της γράφοντος/ουσας. Επίσης, καθοριστικό παράγοντα κατά την επιλογή μη σεξιστικών

γλωσσικών τύπων, αποτελεί η ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκει το κάθε άτομο. Από την έρευνά μου, συμπεραίνω πως οι συντάκτες/ριες των κειμένων στις σελίδες αντιρατσιστικού χαρακτήρα που αξιοποίησα, κυμαίνονται στο ηλικιακό φάσμα 25-35 χρονών. Σίγουρα, στα δεδομένα μου δεν έχουμε ηλικιωμένους ούτε και παιδιά/εφήβους-ες συντάκτες/ριες σε ακτιβιστικά sites/Facebook profiles κλπ.

Άξιοι αναφοράς είναι, ακόμα, οι νέοι λεξιλογικοί τύποι που εντοπίζονται στα κείμενα που ανέτρεξα, τα ουσιαστικά *γυναικοκτονία*, *παιδοθεσία* και *τεκνοθεσία*. Τα δύο τελευταία αντικαθιστούν τον πρότυπο όρο *υιοθεσία*. Η κοινωνική ανάγκη έκφρασης και καθιέρωσης του όρου *γυναικοκτονία* έναντι της *ανθρωποκτονίας* γεννήθηκε με την εμφάνιση του κινήματος «Me too» στην Ελλάδα το 2021, με πρωτοστάτρια την Σοφία Μπεκατώρου, χρυσή Ολυμπιονίκη ιστιοπλοΐας, η οποία κατήγγειλε δημόσια τον βιασμό που είχε υποστεί από παράγοντα της Ελληνικής Ομοσπονδίας Ιστιοπλοΐας. Η συμβολή των social media ήταν καθοριστική για τη γνωστοποίηση του κινήματος και τη διάδοση του όρου *γυναικοκτονία* σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς γυναίκες (και όχι μόνο), διάσημες και μη, θύματα έμφυλης βίας, σεξουαλικής κακοποίησης κλπ. βρήκαν το θάρρος να δημοσιοποιήσουν τα δικά τους αντίστοιχα βιώματα, να κινηθούν νομικά ενάντια στους κακοποιητές τους ή να αναζητήσουν υποστήριξη από κατάλληλους φορείς. Το συγκεκριμένο κίνημα αποτέλεσε εφελτήριο για την αύξηση καταγγελιών περιστατικών έμφυλης βίας στην Ελλάδα.

Προχωρώντας, εξαιρετικής σημασίας κρίνεται το φαινόμενο που παρουσιάζεται αρκετά συχνά στα tokens που αναλύθηκαν, δηλαδή η ύπαρξη ασυμφωνίας κατά τη χρήση γλωσσικών στρατηγικών γενίκευσης εντός της ίδιας περιόδου λόγου από τον/την εκάστοτε γράφοντα/ουσα. Τα παρακάτω ενδεικτικά παραδείγματα από τα corpora κειμένων που συγκρότησα αποτυπώνουν ακριβώς αυτό το φαινόμενο:

- 1) στο κίνημα αλληλεγγύης και υπεράσπισης των δικαιώματων των μεταναστών/στριών και των προσφύγων
kiouria.com, 2024
- 2) Τον τελευταίο καιρό οι επιχειρήσεις σκούπα σε μεταναστά έχουν αυξηθεί στις τελευταίες γειτονιές του κέντρου που μπορούν να κατοικηθούν από τα εργαζόμενα άτομα που ζουν χρόνια εδώ, δίπλα το ένα με την άλλη. Οι νομάδες και οι τουρίστες έχουν εισβάλει στη ζωή μας και πραγματικά όποτε τους βλέπω πρέπει να ξινίζει όλο

μου το είναι. Θέλουμε λοιπόν να συνεχίσουμε να ζούμε μαζί με όσες μοιραζόμαστε τις πλατείες, τα καφενεία, τα μπαλκόνια, τα πεζοδρόμια.

30 χρονώ ανύπαντρες, Facebook, 2024

- 3) Μαλάκα μου, γιορτάζουν τη νίκη της ζωής στο θάνατο αρκεί αυτή να αφορά ανθρώπους, Έλληνες, χριστιανούς, ετεροκανονικούς. Δεν αφορά τα ζώα που ξεκοιλιάζουν για να γλεντοκοπάνε, τα μεταναστά, τους αλλόθρησκους, τα τρανς, τις σεξεργάτριες. Αφορά αυτούς που είναι κατάλληλοι για το πασχαλιάτικο τραπέζι. Αν υπάρχει Θεός εμένα μ' αγαπάει πιο πολύ από αυτούς κι ας μην κάνω τον σταυρό μου και ας είμαι ανήθικη για τα ήθη τους.

30 χρονώ ανύπαντρες, Facebook, 2022

Στο παράδειγμα (1) ενώ χρησιμοποιείται διπλοτυπία του ουσιαστικού μετανάστης, των μεταναστών/ριών, δεν εφαρμόζεται το ίδιο και στο ουσιαστικό που ακολουθεί αλλά χρησιμοποιείται ως γενικευτικό μόνο το αρσενικό, των προσφύγων. Έπειτα, στο παράδειγμα (2) εντοπίζονται διαφορετικές στρατηγικές γενίκευσης στην ίδια περίοδο λόγου. Συγκεκριμένα, έχουμε την «προοδευτική» χρήση ουδέτερου στον τύπο μεταναστά, τη χρήση της μη μαρκαρισμένης ως προς το φύλο λέξης άτομα να προσδιορίζεται από τις αντωνυμίες ένα και άλλη, στην πρόταση από τα εργαζόμενα άτομα που ζουν χρόνια εδώ, δίπλα το ένα με την άλλη. Δεν παρατηρείται συμφωνία στο γένος ούτε μεταξύ των αντωνυμιών ούτε μεταξύ των αντωνυμιών και του ουσιαστικού άτομα. Στη συνέχεια του ίδιου παραδείγματος, επιλέγεται η πρότυπη χρήση του αρσενικού στα ουσιαστικά νομάδες και τουρίστες ενώ παρακάτω επιλέγεται ως γενικευτικό το θηλυκό γένος στη λέξη όσες. Στο τελευταίο παράδειγμα (3), το γενικευτικό ουσιαστικό ανθρώπους, που για πολλούς/ές θεωρείται μη μαρκαρισμένο έμφυλα, επεξηγείται από τις λέξεις Έλληνες, χριστιανούς, ετεροκανονικούς. Μετέπειτα, γίνεται χρήση των ουσιαστικών τα μεταναστά, τους αλλόθρησκους, τα τρανς, τις σεξεργάτριες ως γενικευτικά, όπως βλέπουμε, μη συμφωνώντας μεταξύ τους σε γένος. Κλείνοντας, στις τελευταίες προτάσεις του συγκεκριμένου αποσπάσματος επιλέγεται το αρσενικό γένος ως γενικευτικό (αυτούς, κατάλληλοι κλπ), δηλαδή η standard χρήση γενίκευσης για την KNE.

4. Συζήτηση

Συμπεραίνοντας από τους συγκεντρωτικούς πίνακες των δεδομένων στην προηγούμενη ενότητα, οι πιο «προοδευτικές» των μη πρότυπων χρήσεων (π.χ. *τα μεταναστά, το Μυρτώ κλπ*), φαίνεται να επιλέγονται από άτομα που αντλούν από φεμινιστική, αντιρατσιστική, *lgbtq+ friendly* ιδεολογία. Αντίθετα, οι λιγότερο ριζοσπαστικές των μη πρότυπων χρήσεων, όπως είναι η διπλοτυπία (π.χ. *φοιτητές και φοιτήτριες*), βλέπουμε να υιοθετούνται σε μεγάλο βαθμό και από τους επίσημους φορείς εκπαίδευσης στον δημόσιο λόγο. Κρίνω ιδιαίτερα σημαντικό, το γεγονός ότι συναντάμε επίμονες προσπάθειες ατόμων να εκφράζουν το θηλυκό γένος στον λόγο τους, κυρίως στα επαγγελματικά ουσιαστικά· μιας και πρόκειται για τομέα όπου οι θηλυκότητες δίνουν επίπονους αγώνες, έως και στις μέρες μας, για να διεκδικήσουν τα (για άλλους) αυτονόητα. Όσον αφορά την ύπαρξη διαφοροποιήσεων στον λόγο των ατόμων, σχετικά με την επιλογή μη πρότυπων χρήσεων, στο χρονικό διάστημα 2020-2024, είναι εμφανής στους φορείς εκπαίδευσης (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πανεπιστήμιο Πατρών και *alfavita.gr*), όπου η εκτεταμένη χρήση διπλοτυπίας παρατηρείται κατά κόρον τη χρονιά 2024, σε αντίθεση με προηγούμενες χρονιές, που υιοθετούνταν αμιγώς (ή κατά κύριο λόγο) η χρήση του αρσενικού ως γενικευτικό. Από την άλλη, στις σελίδες ακτιβιστικού χαρακτήρα αλλά και σε μεμονωμένες δημοσιεύσεις χρηστών/ριών, είναι εμφανής η δυναμική προσπάθεια αποφυγής σεξιστικού λόγου, ήδη από το 2020.

Έπειτα από ενδελεχή παρατήρηση, λοιπόν, εγείρονται διάφοροι προβληματισμοί που χρήζουν διεξοδικότερης συζήτησης. Αρχικά, εντοπίζεται συχνή χρήση ουσιαστικών (32,8% των μη *standard* χρήσεων) όπως *άτομο, παιδί*, κ.ά. ως γενικευτικά, τα οποία σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των Παυλίδου, Καπελλίδη & Καραφώτη (2015) για την ΚΝΕ, συνιστούν ουσιαστικά ουδέτερου γένους και απροσδιορίστου λεξιλογικά φύλου. Πράγματι, αυτό φαίνεται να ισχύει στην περίπτωση των λέξεων *άτομο, πρόσωπο, υποκείμενο, στέλεχος* και *μέλος*, αν και θα παραθέσω παρακάτω ορισμένα παραδείγματα που προβληματίζουν. Παρ' όλα αυτά, η χρήση του ουσιαστικού *παιδί* ως γενικευτικό, ενώ θα προσλαμβάνονταν φαινομενικά ως συμπεριληπτική και το ουσιαστικό καθαυτό αμαρκάριστο ως προς συγκεκριμένο φύλο, οι ίδιες ομάδες παιδιών στα δεδομένα μου αναφέρονται άλλοτε ως *παιδιά* κι άλλοτε ως *οι μαθητές*, φερ' ειπείν. Άρα, επιβεβαιώνεται το ότι παρά τη χρήση της λέξης *παιδιά* ως συμπεριληπτική, εντέλει, φαίνεται κατά τις νοητικές αναπαραστάσεις πληθώρας ομιλητών/ριών, να είναι συνυφασμένη με το αρσενικό γένος/φύλο κι εκείνο με τη

σειρά του κατ' επέκταση να λειτουργεί αντιπροσωπευτικά για τα υπόλοιπα γένη. Ας δούμε τα παρακάτω παραδείγματα:

- 4) *Τα άτομα που υποστηρίζουν την υποχρεωτική συνεπιμέλεια [...].*
Συνέλευση 8 Μάρτη, Facebook, 2020
- 5) *Ο γάμος και η επιλογή συντρόφου δεν επαφιόταν στην ελεύθερη βούληση του ατόμου.*
kiouria.com, 2023
- 6) *τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας*
@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024
- 7) *πυρηνικής οικογένειας με δύο παιδιά και τρία κορίτσια*
kiouria.com, 2023
- 8) *[...] από το κάθε πρόσωπο, ανεξάρτητα αν είναι παντρεμένος ή όχι*
kiouria.com, 2023

Είναι εμφανής η χρήση των λέξεων *άτομα* και *μέλη* στα πρώτα τρία (4 - 6) παραδείγματα ως απεκδυόμενα αντρικού ή γυναικείου φύλου, σε αντίθεση με τα τελευταία δύο γλωσσικά περιβάλλοντα, όπου η λέξη *παιδιά* και *πρόσωπο*, παρά το ουδέτερό τους γένος, λαμβάνουν ταυτότητα αντρικού φύλου.

Αξίζει, έπειτα, να σταθούμε σε παραδείγματα λόγου όπου παρατηρείται καταστρατήγηση της μορφοσυντακτικής συμφωνίας μεταξύ των όρων, κατά την προσπάθεια των γραφόντων/ουσών για συμπεριληπτικό λόγο, όπως τα εξής:

- 9) *Ο κόσμος της εργασίας, φοιτήτριες, νεολαία, άνεργα, όλες και όλοι αντιδράσαμε στο δρόμο.*
Αρ.Εν. Νομικής Αθήνας, Facebook, 2021
- 10) *Ποιοι είμαστε, όμως, εμείς; Είμαστε οι εργαζόμενες που δουλεύουν σε ένα επισφαλές περιβάλλον, είμαστε τα εργαζόμενα φοιτητά, είμαστε οι άνεργοι, οι μητέρες*

εργαζόμενες, αυτοί που εργάζονται από το σπίτι, αυτά που προσπαθούμε να ζήσουμε με τον υποκατώτατο μισθό, αυτοί που κάνουμε δύο και τρεις δουλειές, ώστε να τα βγάλουμε πέρα. Είμαστε η πλειοψηφία που θα βάλουμε φρένο στην αντιλαϊκή πολιτική της Νέας Δημοκρατίας. Είμαστε αυτοί που μπορούμε να κινήσουμε γη και ουρανό.

Αρ.Εν. Νομικής Αθήνας, Facebook, 2021

Αυτή η φαινομενική «σύγχυση» στον λόγο που αποτυπώνεται στα παραπάνω παραδείγματα, κατά την προσπάθεια διαχείρισης γλωσσικών στρατηγικών συμπερίληψης, προοιωνίζει μια επερχόμενη γλωσσική μεταβολή. Άτομα ποικίλων κοινωνικών ομάδων, φαίνεται, να αποζητούν αλλά και να επιδιώκουν όλο και περισσότερο, πλέον, την ορατότητα του θηλυκού αλλά και του ουδέτερου γένους στη γλώσσα. Από την άλλη, μια ακόμη πιθανή ανάγνωση, θα ήταν αυτή η σύγχυση που παρατηρείται συχνά λόγω ασυμφωνίας στρατηγικών στον λόγο του/της ίδιου/ας ομιλητή/ριας, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις να συνιστά στοχευμένη στρατηγική συμπερίληψης και συνάμα προβληματισμού του αναγνωστικού κοινού/ακροατηρίου κλπ.

Συνεχίζοντας, βάσει των Παυλίδου, Καπελλίδη & Καραφώτη (2015), σε ουσιαστικά επαγγελματικά όπως *δικηγόρος, γιατρός, σύμβουλος* κλπ., όπου το φύλο στο οποίο αναφέρονται δε διαφαίνεται από την κατάληξή τους, προσδιορίζεται μέσω προσθήκης άρθρου ή μονοσήμαντου ως προς το φύλο ουσιαστικό/επίθετο κλπ., π.χ. *ο/η γιατρός ή άνδρας γιατρός/γυναίκα γιατρός*. Όμως, έχει ενδιαφέρον να συλλογιστούμε τι γίνεται, όταν εντοπίζονται στον λόγο αντίστοιχα επαγγελματικά ουσιαστικά χωρίς άρθρο ή κάποιον πρόσθετο προσδιορισμό που να δηλώνει το φύλο του ατόμου στο οποίο αναφέρονται, π.χ. *Πρέπει να κάνω επίσκεψη σε γιατρό άμεσα*. Τι συνδηλώσεις έχει το επαγγελματικό ουσιαστικό σε τέτοιες περιπτώσεις; Αντίστοιχο ζήτημα προκύπτει και στην περίπτωση ουσιαστικών/επιθέτων κλπ., που δεν προσδιορίζουν εγγενώς το φύλο, στη γενική πληθυντικού ή σύντομων τύπων αντωνυμιών σε αιτιατική πληθυντικού, π.χ. *οι αιτήσεις των ενδιαφερόμενων, η μισθοδοσία των υπαλλήλων, η βαθμολογία τους, αγάπη για τους εαυτούς τους*.

Στο σημείο αυτό, θα ήταν ενδιαφέρον να ανατρέξουμε σε μια τόσο παλαιότερη μορφή των ελληνικών, τα αρχαία ελληνικά, όπου στην ίδια τη γραμματική διαχωρίζονταν τα γένη, και κατ' επέκταση τα φύλα, από ξεχωριστούς τύπους άρθρων, αντωνυμιών κλπ. π.χ. *τους/τας/τα, έμαυτοῦ/έμαυτῆς* κλπ. Στην αυτοπαθή αντωνυμία, συγκεκριμένα, ενώ βλέπουμε να υφίσταται

γραμματικός τύπος για το θηλυκό, κατά την πορεία της λέξης στον χρόνο, επικράτησε ο αρσενικός τύπος ως γενικευτικός, αντίθετα κατέληξε να εκλείψει πλήρως ο τύπος του θηλυκού. Το ειλικρινά περίεργο είναι πως όχι μόνο βλέπουμε να έχει προκύψει ως «αντισυμβατική» και μη standard η χρήση, από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, τύπων όπως *η εαυτή μου*, αλλά και το ότι προσλαμβάνεται από την πλειονότητα των φυσικών ομιλητών/ριών της ΚΝΕ ως μη απόλυτα θεμιτός τύπος, τουλάχιστον σίγουρα μη οικείος, παρά το ότι δε θα μπορούσε, συνάμα, να χαρακτηριστεί αντιγραμματικός (βλ. Ομιλία Φ. Παναγιωτίδη, «Βουλευτριες, μεταναστά ή όταν «εγώ νιώθω χαρούμενο»: θεωρητική γλωσσολογία και γλωσσικός ακτιβισμός», 2022). Το γεγονός ότι η εν λόγω γραμματική διάκριση των γενών χάθηκε, παρά το ότι η σύνδεση με το βιολογικό φύλο συνεχίζει να υφίσταται κατά βάση, συνιστά ειλικρινά παράδοξο. Κι ας μην ξεχνάμε, πως με την αλλαγή των γραμματικών αναπαραστάσεων, όπως είναι φυσικό, μεταβάλλονται και οι νοητικές· με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Στη βιβλιογραφία, υποστηρίζεται από διάφορους/ες ερευνητές/ριες η μη ουδετερότητα ως προς το φύλο της λέξης άνθρωπος (Φραγκουδάκη 1987, 1988α, κ.ά.), αλλά αντίθετα η ταύτισή της με το αρσενικό φύλο, γεγονός που υποβοηθείται και από το γραμματικό της γένος. Αυτό αποδεικνύεται και από τα δεδομένα της παρούσας εργασίας. Στα παρακάτω παραδείγματα καθίσταται εμφανές πως οι όροι που έχουν σχέση προσδιορισμού με τη λέξη *άνθρωπος* στην εκάστοτε πρόταση, βρίσκονται στο αρσενικό γένος.

Παραδείγματα:

- 11) Συναντιούνται *οι αντίπαλοι* - *άνθρωπος* εναντίον *ανθρώπου*.

@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024

- 12) Ο *άνδρας* φαίνεται *γυναίκα*, *ο άνθρωπος*, *θεός*.

@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024

- 13) *Οι καθηγητές* μου, όταν ήμουν *εγώ* *μαθητής* στην Ελλάδα, ήταν *άνθρωποι* *μορφωμένοι*.

@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024

14) Μαλάκα μου, γιορτάζουν τη νίκη της ζωής στο θάνατο αρκεί αυτή να αφορά ανθρώπους, Έλληνες, χριστιανούς, ετεροκανονικούς.

30 χρονώ ανύπαντρες, Facebook, 2022

15) Έχω πάρει συνεντεύξεις από σχεδόν 2.000 εξαιρετικούς ανθρώπους της τέχνης και του θεάτρου, των γραμμάτων και της εκπαίδευσης. Αυτό που τους συνδέει είναι το εξής: ο κάθε ένας από αυτούς και όλοι μαζί έχουν ανακαλύψει τι είναι εκείνο που κάνει «κλικ» μέσα τους, που τους συγκινεί, που τους κάνει επίσης να θέλουν να το εκφράσουν.

@UP: Περιοδική Έκδοση Πανεπιστημίου Πατρών, 2024

Παρατηρώντας να επιλέγεται η γενικευτική χρήση του αρσενικού σε αντωνυμίες κ.ά. από ομιλητές/ριες ενάντιους/ες στις έμφυλες διακρίσεις, φεμινιστές/ριες κλπ, διερωτώμαι εάν συμβαίνει λόγω αυτόματης νοητικής σύνδεσης, στην εκάστοτε περίπτωση, με τη λέξη *άνθρωπος*. Θεωρώ πως η πλειονότητα των μέσων φυσικών ομιλητών/ριών της ΚΝΕ, προσλαμβάνει τη λέξη *άνθρωπος* ως «ουδέτερη» σχετικά με το φύλο, μη συνειδητοποιώντας τη βαθύτατα ριζωμένη ταύτιση της νοητικά με το αρσενικό φύλο. Έτσι, πολλοί/ές, παρά το γεγονός ότι αντλούν από μη σεξιστική ιδεολογία και η ειλικρινής τους πρόθεση είναι να να απεκδύσουν τα λεγόμενά τους από διακρίσεις φύλου, δημιουργούν στους/στις αναγνώστες/ριες, /συνομιλητές/ριες κλπ. «λανθασμένες» νοητικές αναπαραστάσεις με χρήσεις όπως: *Αφήνει τους πάντες με το στόμα ανοιχτό*. Αντίστοιχα, σε φράσεις όπως: *ο κάθε ενήλικας/όλοι οι ενήλικες*, που υπάρχουν εν ενεργεία οι τύποι του θηλυκού και του ουδέτερου αλλά συστηματικά βλέπουμε να επιλέγεται το αρσενικό ως γενικευτικό, υπονοείται το *άνθρωπος/ άνθρωποι* (δηλ. ενήλικας άνθρωπος/ενήλικοι άνθρωποι); Άρα, συνηγορεί στην ταύτιση του ανθρώπου με το αρσενικό γένος και κατ' επέκταση το αρσενικό φύλο; Αρκεί να σκεφτούμε τις εικόνες που δημιουργούνται στο μυαλό μας αν πούμε: *ο κάθε ενήλικας/όλοι οι ενήλικες* και αντίστοιχα: *ο κάθε ενήλικας και η κάθε ενήλικη/όλοι και όλες οι ενήλικοι/ όλες οι ενήλικες και όλοι οι ενήλικοι*. Ακόμη, προς ενίσχυση του παρόντος επιχειρήματος, αξίζει να ανατρέξουμε στη χρήση της λέξης *man* σε διάφορες γλώσσες. Στα αγγλικά, για παράδειγμα, το ουσιαστικό *man* φέρει τις σημασίες *άνθρωπος-ανθρώπινο ον* αλλά και *άνδρας*, συγκεκριμένα. Χάριν αποφυγής σεξιστικών διακρίσεων, βέβαια, χρησιμοποιείται πλέον, κατά κόρον, με τη σημασία του *άνδρα* ή πιο αφηρημένα σε πλαίσιο *slang* ενώ το ανθρώπινο ον ορίζεται ως *human being*. Αντίστοιχα, στα γερμανικά η λέξη *man*, λειτουργεί ως αόριστη αντωνυμία

(κάποιος-α-ο) ενώ η λέξη Mann (με αρσενικό άρθρο *der*) είναι ουσιαστικό και δηλώνει τον άνδρα. Ας δούμε τις διαφορές στα παρακάτω παραδείγματα:

16) Don't act like a kid. You're a grown man, now, Jimmy!

Μτφρ: Μη συμπεριφέρεσαι σαν παιδί. Είσαι πλέον μεγάλος άνδρας-ενήλικας, Jimmy!

17) I saw an old man walking with his dog at the park.

Μτφρ: Είδα έναν ηλικιωμένο άνδρα να περπατάει με τον σκύλο του στο πάρκο.

18) Hey, man, wassup? (slang)

Μτφρ: Γεια σου, φίλε, πώς είσαι;

19) Der Mann mit den schwarzen Haaren ist mein Bruder.

Μτφρ: Ο άνδρας με τα μαύρα μαλλιά είναι ο αδερφός μου.

20) Man muss sich gut vorbereiten.

Μτφρ: Πρέπει κανείς να προετοιμαστεί καλά.

Σε άρθρα/δημοσιεύσεις/κείμενα προοδευτικού/φεμινιστικού/ακτιβιστικού κλπ. χαρακτήρα, θεωρώ ότι συχνά η αποκλειστική χρήση του αρσενικού γένους σε συγκεκριμένες κυρίως λέξεις (π.χ. δράστης, θύτης, κ.ά.) ως γενικευτικό, γίνεται στοχευμένα, με σκοπό τη σύνδεση των λέξεων αυτών (αρνητικής κυρίως σημασίας) με το αρσενικό φύλο λόγω ιδεολογίας από την οποία αντλούν οι γράφοντες/ουσες και την οποία προωθούν, αντίστοιχα. Αναλογικά, πιστεύω ότι ισχύει το ίδιο για τις περιπτώσεις όπου χρησιμοποιείται μόνο το θηλυκό γένος συστηματικά, δηλαδή έγκειται στην ιδεολογία του ατόμου και στο τι αποσκοπεί να περάσει στο αναγνωστικό του κοινό μέσω του χαρακτήρα των γλωσσικών του επιλογών. Ενδεικτικά παραδείγματα από τα συγκροτηθέντα corpora που αναδεικνύουν ανάλογες χρήσεις είναι τα εξής:

21) [...] όλο αυτό καθιστά τα ΜΜΕ *προστάτες των κακοποιητών* καθώς *ξεπλένουν τους δράστες*.

Συνέλευση 8 Μάρτη, Facebook, 2021

22) ενάντια σε όσους θεωρούν κτήμα τους το σώμα μας, σε όσους πιστεύουν πως έχουν το δικαίωμα να ορίζουν τη ζωή, τα όνειρα και τις επιλογές μας, σε όσους μας ασκούν σωματική και ψυχολογική βία με το περιτύλιγμα της αγάπης, σε όσους μας εκμεταλλεύονται και μας καταπιέζουν

Συνέλευση 8 Μάρτη, Facebook, 2021

23) Μαλάκα μου, γιορτάζουν τη νίκη της ζωής στο θάνατο αρκεί αυτή να αφορά ανθρώπους, Έλληνες, χριστιανούς, ετεροκανονικούς. Δεν αφορά τα ζώα που ξεκοιλιάζουν για να γλεντοκοπάνε, τα μεταναστά, τους αλλόθρησκους, τα τρανς, τις σεξεργάτριες. Αφορά αυτούς που είναι κατάλληλοι για το πασχαλιάτικο τραπέζι. Αν υπάρχει Θεός εμένα μ' αγαπάει πιο πολύ από αυτούς κι ας μην κάνω τον σταυρό μου και ας είμαι ανήθικη για τα ήθη τους.

30 χρονώ ανύπαντρες, Facebook, 2022

Στα παραπάνω παραδείγματα, είναι έκδηλο το γεγονός ότι συνειδητά τα άτομα που γράφουν, ταυτίζουν το αρσενικό φύλο με την ιδιότητα του κακοποιητή και διαμορφώνεται αντίθεση ανάμεσα στο «εμείς» και «οι άλλοι», όπου το «εμείς» αφορά θηλυκότητες ενώ το «άλλοι» είναι το κάθε αρσενικό που τις απειλεί και τις πλήττει με τον οποιοδήποτε τρόπο. Ακόμη και η λέξη *προστάτες* που προσδιορίζει τα ΜΜΕ, θεωρώ δεν είναι τυχαία· το γεγονός ότι στα στελέχη των ΜΜΕ δίνεται ταυτότητα αρσενικού φύλου, υποδηλώνει τον ρόλο ανδρών, κατά κόρον, σε ανώτατες θέσεις ισχύος στον τομέα της δημοσιογραφίας, οι οποίοι συχνά μετριάζουν κακοποιητικές συμπεριφορές άλλων ανδρών ή ακόμη και τις συγκαλύπτουν. Επιπλέον, στο παράδειγμα (23), η ιδεολογία από την οποία αντλεί η γράφουσα γίνεται σαφής από ποικίλες γλωσσικές της επιλογές, ακόμη και άσχετες ως προς το ζήτημα του φύλου. Φερ' ειπείν, το ρήμα *ξεκοιλιάζουν* που χρησιμοποιεί για να δώσει την ένταση που στοχεύει στον λόγο της ή τα ζητήματα Θεού και ηθικής που αναφέρει, θίγουν συγκεκριμένες ομάδες ατόμων. Στο πλαίσιο αυτό, ορίζει ως *ανθρώπους*, τους *Έλληνες*, *χριστιανούς*, *ετεροκανονικούς*, κάνοντας ξεκάθαρη αιχμή στο τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια» που αντιπροσωπεύει τις αντιλήψεις πατριαρχικών, ρατσιστικών κοινωνιών. Όλες αυτές οι γλωσσικές στρατηγικές σκοπεύουν να αγγίξουν άτομα αντίστοιχης κουλτούρας και ιδεολογίας ώστε να ταυτιστούν με τον/την γράφοντα/ουσα. Οι γλωσσικές επιλογές είναι δηλωτικές· μέσω αυτών, υπερασπιζόμαστε τα «πιστεύω» μας.

5. Συμπεράσματα

Μέσω της γλώσσας επικοινωνούμε τις ιδέες μας, και όχι μόνο· με τη γλώσσα πράττουμε. Η γλώσσα που διαιωνίζει τα σεξιστικά στερεότυπα, προτάσσει το αρσενικό φύλο ως κυρίαρχο και αντιπροσωπευτικό όλων και καθιστά την υπόσταση του θηλυκού αόρατη ή τουλάχιστον υποβιβασμένη, είναι η ίδια που συνάμα ανατρέπει όλα τα παραπάνω.

Στοχεύοντας στην αποφυγή του γλωσσικού σεξισμού, τα άτομα αναπτύσσουν γλωσσικές στρατηγικές, όπως αναδείχθηκε μέσω της παρούσας usage-based έρευνας. Οι στρατηγικές αυτές συνιστούν μια νεο-εμφανιζόμενη ποικιλία (ενδοατομικά και κοινωνικά), καθώς αποκλίνουν από την εξ ορισμού γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους. Οι ομιλητές/ριες εφευρίσκουν διαφορετικούς, συμπεριληπτικούς τρόπους γενίκευσης με τα εργαλεία της γραμματικής που παρέχει η ΚΝΕ. Πιο συγκεκριμένα, είδαμε πως επιλέγεται ευρέως η δήλωση του θηλυκού και του αρσενικού γένους παράλληλα ή και του ουδετέρου, κατά τη γενίκευση. Ακόμη, προσφιής είναι η γενικευτική χρήση ουσιαστικών μη μαρκαρισμένων ως προς το φύλο, όπως *το άτομο* ή η αποκλειστική χρήση του ουδετέρου γένους, κ.ά. Επισημαίνεται, πως στον επίσημο κρατικό λόγο δεν εντοπίζονται ιδιαίτερα ριζοσπαστικά στοιχεία, όπως ήταν και αναμενόμενο άλλωστε, καθώς ως πιο συντηρητικός, οικειοποιείται οποιαδήποτε γλωσσική αλλαγή τελευταίος. Αυτός είναι και ο λόγος που μια μεταβολή θεωρείται ολοκληρωμένη, όταν έχει υιοθετηθεί πλέον από τον επίσημο κρατικό λόγο και τους φορείς του.

Από την άλλη, οι πιο «προοδευτικές» αλλαγές, όπως η χρήση εξ ορισμού αρσενικών ουσιαστικών σε ουδέτερο γένος (π.χ. *το μεταναστό, το φοιτητό, το σκηνοθετό*, κ.ά.) συναντώνται σε κείμενα ηλεκτρονικών περιοδικών, sites κλπ. με φεμινιστικό, αντιρατσιστικό προφίλ. Θα ήταν ειλικρινά παράδοξο να υπήρχε διάθεση πειραματισμού και να επιλέγονταν αντίστοιχες χρήσεις, για παράδειγμα από γηραιότερα άτομα, με αναχρονιστικές αντιλήψεις. Όπως και να έχει, η σύγχυση κατά την προσπάθεια διαχείρισης όλων αυτών των γλωσσικών στρατηγικών, είναι διακριτή στον λόγο των ίδιων ατόμων που τις αναπτύσσουν· κι αυτό μας δείχνει ότι όντως πρόκειται για μια γλωσσική μεταβολή εν εξελίξει, καθώς συνυπάρχουν ποικίλοι τρόποι επίτευξης του ίδιου πράγματος, της γενίκευσης. Κρίνοντας από τα δεδομένα που αναλύθηκαν στην παρούσα μελέτη, τα άτομα από τα οποία φαίνεται να πυροδοτείται η εν λόγω αλλαγή, είναι νεότερης ηλικίας, εύρους 25-35 χρονών. Δεν εντόπισα μη standard γλωσσικές χρήσεις από παιδιά ή έφηβους/ες, όπως ούτε και από μεσήλικους/ες ή γηραιότερους/ες. Ωστόσο, εντοπίζονται πολύ συχνά στον λόγο των εφήβων χρήσεις όπως : *τύπισσα, Αρχαίου/Μαθηματικού/Φυσικού* κλπ. για καθηγήτριες, κ.ά. Συνεπώς, μια περεταίρω

έρευνα εστιασμένη στην ομιλία των εφήβων, μπορεί να άλλαζε τα παρόντα δεδομένα ή να τους έδινε άλλη διάσταση και σίγουρα θα διαφώτιζε το ζήτημα γενικότερα.

Η ευρεία, πλέον, χρήση συμπεριληπτικών στρατηγικών γενίκευσης, όπως ήταν φυσικό, εγείρει και ενστάσεις. Το βασικότερο θέμα που προκύπτει είναι εκείνο της «πρακτικότητας», της συντομίας και της φυσικής ροής του λόγου χωρίς να κουράζει τον/την εκάστοτε ομιλητή/ρια/γράφοντα/ουσα και τον/την συνομιλητή/ρια/αναγνώστη/ρια, τουλάχιστον όσον αφορά την παράλληλη χρήση δύο/τριών τύπων (π.χ. *όλοι/όλες/όλα* κλπ.). Έπειτα, τίθεται το ζήτημα μη λειτουργικής επικοινωνίας λόγω παρανοήσεων ή παρερμηνεύσεων στον προφορικό, διότι χρήσεις όπως, π.χ. *η φιλόσοφη* (;), δύναται να προσληφθεί ως *οι φιλόσοφοι* ή αντίστοιχα, *το σκηνοθετό* ως *σκηνοθετώ* κλπ. Τέλος, στον γραπτό λόγο συναντάται η χρήση «@» ως κατάληξη λέξεων ώστε να αποφευχθεί η δήλωση γένους, π.χ. *όλ@ μας, όποι@ ενδιαφέρεται* κλπ. Στον προφορικό λόγο, όμως, δεν γίνεται σαφές εάν ισοδυναμεί με τη χρήση αρσενικού γένους, παράλληλη χρήση και των τριών γενών ή κάτι άλλο. Η κάθε πιθανή επιλογή συγκεκριμένης γλωσσικής στρατηγικής, δεν απορρέει απαραίτητα από κοινή ιδεολογία αλλά δύναται να εκφράζει ή να στοχεύει σε κάτι διαφορετικό, γεγονός που είναι σημαντικό να καθίσταται ορατό στον λόγο του/της καθενός/καθεμιάς· όπως προανέφερα άλλωστε, για εμένα, ο λόγος συνιστά πρακτική.

Ευτυχές θεωρώ το γεγονός ότι η εμφάνιση και η ανάδειξη συμπεριληπτικών γλωσσικών χρήσεων, συνεπάγεται όχι μόνο την ευαισθητοποίηση των ατόμων σε θέματα σεξισμού αλλά και το επόμενο βήμα, την ανάληψη δράσης για την καταπολέμησή του. Το ότι μέσω των γλωσσικών αυτών στρατηγικών δίνεται ορατότητα και βήμα έκφρασης κι εκπροσώπησης σε άτομα ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, όπως ανέκαθεν θεωρούνταν οι γυναίκες, τα lgbtq+ άτομα κλπ., μόνο ελπιδοφόρο θα μπορούσα να το χαρακτηρίσω. Υποτίθεται ότι πάντα όλα γίνονταν για τον Άνθρωπο· ας ξεκινήσουν, λοιπόν, να γίνονται και για την Ανθρώπισσα. Η γλώσσα οφείλει να είναι μέσο έκφρασης του κάθε «εγώ» για να μπορεί να υπάρξει κι ένα υγιές, ειλικρινά ενοποιητικό «εμείς».

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσσες

Aitchison, J. (2005). *ΓΙΑΤΙ ΑΛΛΑΖΕΙ Η ΓΛΩΣΣΑ: Πρόοδος ή παρακμή;*. Αθήνα: Πατάκης.

Αρχάκης, Α. & Κονδύλη Μ. (2011). *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Γ' έκδοση. Αθήνα: Νήσος.

Αρχάκης, Α. (2020). *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Γεωργαλίδου, Μ. & Λαμπροπούλου, Σ. (2016). Γραμματικό γένος και γλωσσικός σεξισμός στα έγγραφα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. *Γλωσσολογία*, 24: 23-43.

Μαρμάνη, Φ. *Το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού στην ελληνική δημόσια διοίκηση στο Γεωργογιάννης, Π. (2020), Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και τα ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα – Αξιολόγηση, Διοίκηση, Αναλυτικά Προγράμματα, Διδακτικό Υλικό*. Πρακτικά 30ου Διεθνούς Συνεδρίου, Πάτρα 3-5 Ιουλίου 2020: 187-202.

Μοσχονάς, Σ. Α. *Διορθωτικές πρακτικές στο Χρήσεις της γλώσσας*. Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου (Αθήνα, 3-5 Δεκεμβρίου 2004). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας: 165-166.

Παναγιωτίδης, Φ. *Βουλευτριες, μεταναστά ή όταν «εγώ νιώθω χαρούμενο»: θεωρητική γλωσσολογία και γλωσσικός ακτιβισμός*. Διάλεξη στο Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 7 Απριλίου 2022. Πανεπιστήμιο Αθηνών. <https://youtu.be/DL4Z9hAZu2Y?si=1RCB9rE554GLSK3E>

Παυλίδου, Θ.-Σ., Καπελλίδη, Χ. & Καραφώτη, Ε. (2015). Γραμματικό γένος, φύλο και θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: όψεις του γλωσσικού σεξισμού, *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 35: 463-477.

Τσοκαλίδου, Π. (1996). *Το φύλο της γλώσσας: Οδηγός μη σεξιστικής γλώσσας για τον δημόσιο λόγο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.

Φραγκουδάκη, Α. (1987). Γλώσσα λανθάνουσα 1. Δίνη, *Φεμινιστικό Περιοδικό*, 2: 27-28.

Φραγκουδάκη, Α. (1988α). Γλώσσα λανθάνουσα 2 - Η θυγάτηρ της Εύας και το επικρατέστερο γένος. Δίνη, *Φεμινιστικό Περιοδικό*, 2: 82-85.

Φραγκουδάκη, Α. (1988β). Γλώσσα λανθάνουσα 3 – ή γιατί δεν υπάρχουν βουλευτριες παρά μόνον χορεύτριες; *Δίνη, Φεμινιστικό Περιοδικό*, 4: 42-44.

Ξενογλωσσες

Jule, A. (2008). A beginner's guide to language and gender. Bristol: Multilingual Matters.

Horvath, L.K., Merkel, E.F., Maass, A. & Sczesny, S. (2016). Does Gender-Fair Language Pay Off? The Social Perception of Professions from a Cross-Linguistic Perspective. *Frontiers in Psychology*, 6: 1-12.

Kaufmann, C., Bohner, G. (2014). Masculine Generics and Gender-aware Alternatives in Spanish. *IZIGOnZeit*, 3(1): 8–17.

Siegling, A.B., Eskritt, M., Delaney, M.E. (2014). A Preliminary Investigation into Effects of Linguistic Abstraction on the Perception of Gender in Spoken Language. *Current Psychology* 33: 47.